

Fejezetek a kiadványszerkesztés és a nyomdászat történetéből

KÉSZÍTETTE:

Laczkó Márton

Informatikus könyvtáros szakos hallgató

TÉMAVEZETŐ:

Dr. Bujdosó Gyöngyi

Egyetemi adjunktus

Debrecen • 2011

Plágium - Nyilatkozat

Szakedolgozat készítésére vonatkozó szabályok betartásáról nyilatkozat

Alulírott (Neptunkód: BC1SAX) jelen nyilatkozat aláírásával kijelentem, hogy a

Fejezetek a kiadványszerkesztés és a nyomdászat történetéből

című szakdolgozat/diplomamunka

(a továbbiakban: dolgozat) önálló munkám, a dolgozat készítése során betartottam a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. tv. szabályait, valamint az egyetem által előírt, a dolgozat készítésére vonatkozó szabályokat, különösen a hivatkozások és idézések tekintetében.

Kijelentem továbbá, hogy a dolgozat készítése során az önálló munka kitétel tekintetében a konzulens, illetve a feladatot kiadó oktatót nem tévesztettem meg.

Jelen nyilatkozat aláírásával tudomásul veszem, hogy amennyiben bizonyítható, hogy a dolgozatot nem magam készítettem vagy a dolgozattal kapcsolatban szerzői jogsértés ténye merül fel, a Debreceni Egyetem megtagadja a dolgozat befogadását és ellenem fegyelmi eljárást indíthat.

A dolgozat befogadásának megtagadása és a fegyelmi eljárás indítása nem érinti a szerzői jogsértés miatti egyéb (polgári jogi, szabálysértési jogi, büntetőjogi) jogkövetkezményeket.

Laczkó Márton

hallgató

Debrecen, 2011.04.27.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Dr. Bujdosó Gyöngyinek a szakdolgozat megírásához nyújtott segítségéért, ötleteiért, és jó tanácsaiért, valamint a rendszeres konzultálásért, aminek hála nem lankadt a lelkesedésem a téma iránt.

Köszönöm még tanárainknak a több éves oktatást, mely lehetővé tette, hogy szakdolgozatot írhassek. Külön kiemelném Dr. Bényei Miklós tanár urat, kinek Írás-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténet órái nagyban befolyásolták szakdolgozati témaválasztásomat.

Természetesen hálával tartozom még szüleimnek, kik mindenben támogattak az iskola elvégzésében, valamint a szakdolgozat megírásában.

Külön köszönet még a barátaimnak, kiknek biztató szavai nélkül talán nem tartanék itt, és végül, de nem utolsósorban köszönöm páromnak a támogatást és hogy megértéssel fogadta a szakdolgozat megírására szánt nehéz heteket.

Tartalomjegyzék

1. Előszó.....	1
2. Bevezető, avagy mi is a tipográfia.....	3
3. Betűtervezési alapok.....	5
3.1. A betű felépítése.....	5
3.2. A betűvel kapcsolatos fogalmak.....	6
3.3. A betűk csoportosítása.....	8
4. A betűk és alkotóik története.....	13
4.1. Nyomdai betűk a kezdetektől a napjainkig.....	13
4.2. Misztótfalusi Kis Miklós.....	32
5. Összefoglalás.....	36
6. Irodalomjegyzék.....	37
7. Ábrajegyzék.....	38

1. Előszó

Szakedolgozatom a Fejezetek a kiadványszerkesztés és a nyomdászat történetéből címet kapta. Ez így önmagában igen tág témakört ölel fel, így kénytelen voltam szűkíteni a választott témát, első körben a kiadványszerkesztésre, majd látva, hogy még így is túlságosan nagy a terület, a tipográfia felé fordultam.

A tipográfia témakörét szintén nem lehet, még csak össze sem foglalni egy szakdolgozatban, így végül a tipográfia legalapvetőbb elemét vettem a szakdolgozatom témájául, ami pedig nem más, mint a betű.

A dolgozatban megkísérlem bemutatni a nyomtatott betű fejlődését, fontosabb állomásait, valamint a legnevesebb betűmetszőket, betűtervezőket, külön figyelmet fordítva a magyar Misztótfalusi Kis Miklósról, ki a magyar tipográfia legjelentősebb alakja. Mielőtt a dolgozatomban rátérnék ezekre a témakörökre, megpróbálom bemutatni a tipográfiát is, mert véleményem szerint a betűről való értekezés, megköveteli, hogy nagyobb rálátással bírjunk magáról a tevékenységről, amit tipográfiának nevezünk. Kitérek még a betűk szerkezeti felépítésére is egy rövid összefoglalás erejéig, hogy a későbbiekben bemutatásra kerülő betűtípusok kapcsán felmerülő fogalmak tisztázva legyenek.

A téma hasznosságának megítélése nem egyszerű. A tipográfia, valamint a betűk mindennapjaink elengedhetetlen kellékei, szinte mindenki használja őket a munkája során. Ugyanakkor a személyes tapasztalataim azt mutatják, hogy az átlag felhasználók nincsenek azzal tisztában, hogy miként kell a betűtípusokat jól, esztétikusan megválasztani. Az alkalmi kiadványszerkesztők rendszeresen vagy túl puritánul választják meg a betűiket munkájuk során, vagy túl giccsesen építik fel munkájukat, ami következhet a betűtípusok ésszerűtlen keveréséből, vagy csak egyszerűen rossz választásból. Így ezek tükrében véleményem szerint fontos egy olyan áttekintő mű elkészítése, mely e problémák kiküszöbölésében segíthet.

Célom a szakdolgozattal az, hogy egy átfogó képet adjak a betűk világáról. Lehetőleg kitérve minden fontos aspektusra, igyekezve, hogy munkám megtartsa egy egyenes logikai vonalat, mely végigvezet a legfontosabb területeken.

Természetesen a célkitűzéseimnek határt szab a dolgozat formai követelménye. Egy ilyen téma kidolgozására, több tanulmánykötet sem lenne képes, így látok rá lehetőséget, hogy a

későbbiekben tovább dolgozzam a témán és tovább bővítsem azt. Emellett távlati elképzeléseim között szerepel az összegyűjtött anyag más formátumba történő átdolgozása. Egész pontosan webes formába történő átalakítása, hogy ez által több emberhez is eljuthasson a készített tanulmány, valamint az ilyenformába történő átalakítással lehetővé teszi több illusztráció alkalmazását, mely szerves részét képezi a tartalomnak.

A munka elvégzésében segítségemre volt Microsoft Office 2007-es verziója, valamint a Gimp és az IrfanView nevű programok, melyek a dolgozatban használt képek formázásában, szerkesztésében nyújtottak segítséget.

2. Bevezető, avagy mi is a tipográfia

Mi is a tipográfia? Sokan sokféle meghatározást adtak válaszul a feltett kérdésre. Az egyik legáltalánosabb megfogalmazás Kner Imrétől származik, mely talán a híres magyar nyomdász legismertebb kijelentése „a tipográfia nem más, mint a szétszedhető betűk segítségével sokszorosított írás”[8].

Kner ezen kijelentése a maga korában (1933) kétségtelenül megállta a helyét, mivel közel sem volt olyan jelentős az információáramlás, mint napjainkban, valamint a kiadványszerkesztés ma akcidencia tipográfiának nevezett szeletét régebben a litográfia fedte le. De még számos érv hozható amellet, hogy a gyomai nyomdász kijelentése nem teljesen fedi a 21. század tipográfiáját.

Véleményem szerint a legjobb, legpontosabb megfogalmazás Virágvölgyi Pétertől származik, miszerint a tipográfia a szöveges közlés megformálásával, kép és szedett szöveg együttes elrendezésével foglalkozik [6]. Ez a fajta leírás sokkal szabadabb teret ad a fogalomnak. Míg régebben a tipográfiai megoldások könyvek oldalait és a sajtó hasábjait illette, ma már a telekommunikáció fejlődésének köszönhetően a televíziók és a számítógépek monitorain is szembetalálkozunk tipográfiai elemekkel.

A tipográfiára tekinthetünk úgyis, mint szabályrendszerre, mely a közölni kívánt tartalmat igyekszik jobban, megérthető formában a befogadó elé tárni. Ezt a kijelentést megvizsgálva nyugodtan kijelenthetjük, hogy már egészen kis korunk óta foglalkozunk tipográfiával, amikor elkezdünk megismerkedni az írás mivoltával, ugyanis az alapokat itt sajátítjuk el, a betűk formáit, a szöveg felépítését, a szöveg papíron történő megjelenítésének módjait és így tovább. Az idő múlásával, ezek az ismeretek bővülnek ugyan, de véleményem szerint az elégséges szintet aligha érik el. A tipográfiát körülvevő területekkel rendre találkozunk tanulmányaink során, mely kétség kívül fejleszti (még ha nem is tudatosan) a tipográfiai ismereteinket, gondoljunk például a számítástechnikai ismeretek halmozódására, úgy, mint a szövegszerkesztők kezelése. Tapasztalataim sajnos azt mutatják, hogy az ilyen jellegű oktatás általános és középiskolákban szinte csak a felhasználásra terjed ki, ami mellett szóba sem kerül a megtanult tudás esztétikai formában történő alkalmazása, mely végső soron a tipográfia lényege lenne.

Ezek után felmerül a kérdés, hogy ha ennyi helyen találkozhatunk a tipográfiával életünk során, akkor kit is tekinthetünk tipográfusnak? Egységes, mindent átfogó válasz még erre a kérdésre nem született, és véleményem szerint nem is fog soha születni, ugyanis a tipográfia szerteágazó terület, mely rengeteg területen kerül alkalmazásra. A betűmetszőktől kezdve a törvényszéki grafológusokig bezárólag találkozhatunk emberekkel, akik tipográfusnak mondják magukat. Végző soron talán nem is az a lényeg, hogy ki tekinti magát annak, hanem, hogy minél többen törekedjenek az igényes, esztétikus és érthető tartalomközlésre. David Jury megfogalmazása talán a legátfogóbb, miszerint „a tipográfus az oldalon (vagy képernyőn, vagy bármilyen síkfelületen) ábrázolt betűk megjelenítésével, valamint az információ közvetítésének hatékonyságát érintő egyéb kérdésekkel foglalkozik.” [10]

Ezen dolgok ismeretében, igaz különválasztottuk a tipográfus személyét az egyszerű felhasználótól, de attól még nem vitathatjuk el a laikusoktól, hogy ők is alkotnak tipográfiailag értékelhető kiadványokat, írásokat. Az ily módon alkotók száma szinte napról napra növekszik. Ez valamilyen módon magával vonja azt, hogy a betűtípusok száma is növekszik, hisz ma már szinte bárki alkothat betűket számítógépe segítségével. Csak hogy pár példát említsek, tervezhetünk ingyenes programok segítségével is, mint a Font Maker, de létezik megvásárolható program is a célra, mely több lehetőséget biztosít, ilyen például a Font Creator.

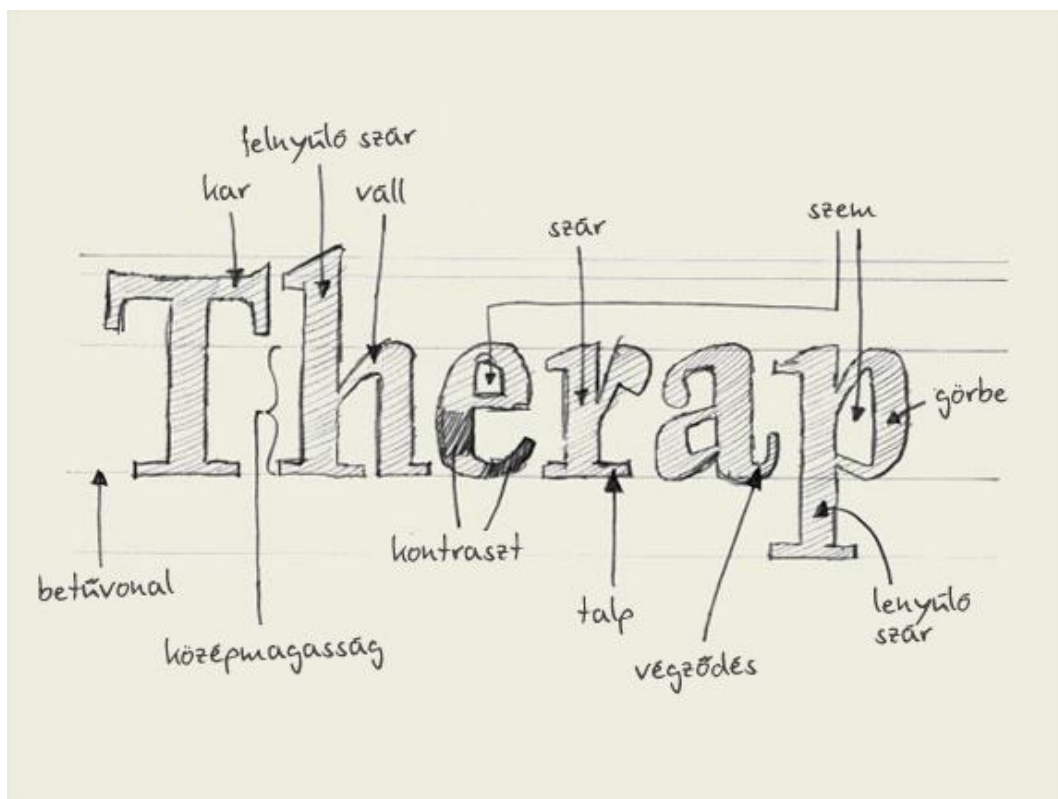
Ha valaki kicsit szétnéz a világhálón rengeteg házilag készített betűtípussal, azaz font-tal találkozunk. Felmerül a kérdés, hogy valóban szükségesek-e. Több hivatásos tipográfus szerint egyáltalán nem, sőt, az átlag felhasználók életét csak nehezítik azáltal, hogy a nagyobb választékból még nehezebben találják meg a megfelelő betűt. [5] Ugyan akkor azt se felejtjük el, hogy sokan tényleg szívvvel, komoly tervezés mellett alkotják meg a maguk betűit, melyek kifejezetten jónak is mondhatók. Emellett a betűtervezés művészet, és mint olyan, segít az ember önkifejezésében, és minden produktum szubjektív megítélés alá esik.

3. Betűtervezési alapok

Ebben a fejezetben ismertetem a betű és a betűtervezés alapfogalmait, hogy a későbbiekben bemutatásra kerülő egyes betűtípusok elemzése, értékelése ezek mentén haladjon, ezáltal segítve az egyes típusokról megszületendő objektív értékelést.

3.1. A betű felépítése

Először is vizsgáljuk meg magát a betűt, mint alapegységet, hogy milyen részei vannak, hogy épül fel. Ennek a bemutatására, egy ábrát használok (1. ábra), melyhez külön magyarázat nem szükséges, de a további alapfogalmak értelmezéséhez elengedhetetlen az ismeretük.



1. ábra: A betű felépítése

3.2. A betűvel kapcsolatos fogalmak

Mielőtt a betűk tárgyalásába kezdünk, nélkülözhetetlen tisztázni néhány alapfogalmat [4, 5, 6, 16].

A *betűtípus*, nem más, mint azonos formai elemek mentén megtervezett alfabétum. Több féle változata lehetséges, például kiskapitális, kurzív, félkövér.

A *betűcsalád* egy betűtípus változatainak az összessége.

Betűkészletet, angol néven a *fontot*, gyakorta keverik a betűtípussal, holott a font csak egy betűtípus egyik változatának a jelkészlete.

A *betűnagyság* igen megtévesztő lehet a felhasználók számára, bizonyos betűk nagyobbak, vagy kisebbnek hatnak azonos betűméret mellett. Az ember a betűnagyságot a betűszemek méretének változásának tükrében érzékeli, így lehet, hogy más-más hatást keltenek egyes betűk, de jobban megvizsgáljuk, a tényleges nagyság nem változik, ugyanis az a sorszalag nagyságát jelenti, melyen belül elhelyezkedik a betűszem valamint a fel- és lenyúló szárak is. Szemléltetés gyanánt álljon itt egy Baskerville Old Face, egy Palatino Linotype és egy Verdana betűkkel írt sor, melyek mindegyike 18 pont fokozatú.

Ez egy szemléltető sor!

Ez egy szemléltető sor!

Ez egy szemléltető sor!

A ligatúrák betűkapcsolatok, melyek alkalmazása bizonyos esetekben tanácsos. Vannak olyan egymást követő betűk, melyek vagy rosszul mutatnak egymás mellett, vagy fedik egymást. A leggyakoribb ilyen betűsorok az fi, ff, ffi, fl, ffl. Ami a magyar nyelven belül érdekes, az a kurzív „gy” betű kérdése, ugyanis ennek megléte még várat magára.

A *kiskapitális* betűk, lényegében kicsinyített nagybetűk, de nem teljesen. Betűtorzítással a különböző szoftverek egyszerűen kicsinyítéssel hozzák létre ezt a fajta betű változatot, de az igazi kiskapitális betűket külön tervezik. Elsősorban kiemelésre használatosak.

A *kurzív és a hamis kurzív*. Tapasztalatom szerint, az emberek nagy hányada nincs tisztában a kurzív és a dőlt betűk közötti különbségekkel, így mielőtt a történeti áttekintésre áttér-

nénk, muszáj tisztázni a fogalmakat. Az átlagos felhasználó úgy véli, hogy a kurzív betű nem más, mint egy bizonyos dőlésszöggel ellátott álló-, azaz antikva betű. Amikor egy betűtípus nem rendelkezik külön fonttal, jelen esetünkben kurzívval, akkor a számítógép képes generálni. Így készül a hamis kurzív, de a számítógép képes így generálni, kiskapitálist, különböző vonalvastagságú betűket stb. Ezek használata kerülendő ugyan, de sok esetben nem lehet mellőzni az ilyen történő betűgenerálást. Valamint nem árt leszögeznünk, hogy a kurzív betűk elsődleges tulajdonsága nem a dőltség, hanem a kézírásos jelleg, ami abban nyilvánul meg, hogy kevesebb vonalból, tollvonásból áll. Sok esetben egy betű egy tollvonással lerajzolható.

Ebbe a fejezetben tárgyaljuk még az *olvashatóság* kérdéskörét, mely talán a legfontosabb tényező, ha egy betűt vizsgálunk, mivel ez adja meg a betű értékét. [10] A betű legfontosabb feladata, hogy azt elolvassák, és ha nehezen vagy alig olvasható egy betűkészlet, akkor veszít a funkciójából. Az olvashatóságnak van egy tágabb értelmezése is, mellyel elsősorban könyvek esetében találkozunk, ebbe beletartozik magának a könyvnek, a papírnak is a mérete, annak minősége stb. Itt most szigorúan csak a betű tipográfiai paramétereire vonatkozóan vizsgálom az olvashatóságot. Természetesen a szöveg funkciója is befolyásolja az olvashatóságot, azaz más szempontok érvényesülnek egy kenyérbetűnek szánt betűnél, mint egy akcidencia betűnél, amit reklámoknál használunk. Itt most elsősorban a tartós olvasásra szánt betűk olvashatóságára fektetem a hangsúlyt.

A betűk olvashatóságát nagyon sok dolog befolyásolja, úgymint a kontraszt nagysága, a talpak megléte, betűszemek nagysága, a fel és lenyúló szárak hossza, betűközök nagysága csak hogy a teljesség igénye nélkül említsek párat. Ezek közül nézzük meg a legszembetűnőbb befolyásoló tényezőket.

Az olvasás egy begyakorolt tevékenység, melyet akármikor segítségünkre hívhatunk a mindennapjainkban, így természetes, hogy minden, a szokásostól eltérő változtatás megzavarja a tevékenységet, ezáltal lassítva az olvasást, nehezítve a megértést. Erre példa, hogy a nagybetűk megtörik a kisbetűk sorát, ez által pillanatnyilag lassítva az olvasás folyamatát. Ebből fakad, hogy a nagybetűs szövegek olvasása jelentősen, 10-12%-kal lassabb, mint a kisbetűs szövegeké.

Egy másik nagyon fontos befolyásoló tényező a talpak léte, illetve nem léte. A betűtalpak és egyéb kinyúlások, mint a fülek haszna az, hogy vezetik az olvasó szemét a sorokon, ezáltal

pihenteti a szemet. Ha összevetünk egy talp nélküli, azonos vonalvastagságú, azaz groteszk betűt, egy talpas betűvel, akkor egyértelműen érzékelhető a különbség.

Egy másik nagyon fontos befolyásoló tényező a talpak léte, illetve nem léte. A betűtalpak és egyéb kinyúlások, mint a fülek haszna az, hogy vezetik az olvasó szemét a sorokon, ezáltal pihenteti a szemet. Ha összevetünk egy talp nélküli, azonos vonalvastagságú, azaz groteszk betűt, egy talpas betűvel, akkor egyértelműen érzékelhető a különbség. (Verdana)

Az ilyen talpnélküli betűk, elsősorban rövidebb szövegekben használatosak, melyek olvasását még nem nehezíti. Gondolunk itt elsősorban, prospektusokra, feliratokra, reklámszövegekre, kiemelésekre esetlegesen címek szedésére.

A betűk olvashatóságát befolyásoló tényező még a vonalvastagság. Az azonos vonalvastagságú betűk nagyon szerkesztettnek hatnak, mellyel ugyan azt a hatást éri el, mint a talpnélküli betűk, azaz nem segítik a szem vezetését, és ez által irritálják azt. A fent bemutatott példa (Verdana), az azonos vonalvastagságú betűkre is jó példa.

3.3. A betűk csoportosítása

Mivel jelenleg több ezerre tehető a használatban lévő szövegbetűk szám (akcidencia betűknél ez a szám több tízezer). Ezek egyenkénti ismertetése értelemszerűen lehetetlen, így muszáj valamiféle csoportosítást használni, hogy könnyebben eligazodhassunk közöttük. Erre a csoportosításra többféle módszer létezik, forráselemzésemet alapul véve, azt állapítottam meg, hogy szinte ahány forrás, annyiféle csoportosítás. Ezen források ismeretében, megpróbáltam egy szemléletes és a lehető legpontosabb leírást adni az egyes csoportokról. Csoportosításom alapja a hazánkban legelterjedtebb német mintán alapuló, úgy nevezett „tízes csoportosítás”. [6, 17] Ez a fajta felosztás talán már nem a legkorszerűbb, köszönhetően a legújabb korok betűtermésének, de a régebbi korok betűit kellően pontosan írja körül.

1. Reneszánsz antikva: a XV.-XVI. században készült betűtípusok, melyeket a jelenkori tipográfia ismét felfedezett magának. A betűk képe kicsit olyan, mintha tollal vagy ecset-

tel rajzolták volna őket. A betűk dinamikája, ritmusa kézírás jelleget kölcsönöz az ilyen betűknek, így rendkívül alkalmas hosszabb szövegek írására. További két csoportra bonthatóak (egyres források külön főcsoportnak hozzák őket), az egyik a velencei a másik a francia változat. Ezek az „e” betű írásának módjában térnek el. A velencei változatnál az „e” harántvonala ferdén, míg a franciánál vízszintesen helyezkedik el. Változó vonalvastagságú betűk, bár a vonalak közötti különbség nem annyira szembetűnő, mint a klasszicista betűknél. A kerekformák ferdén állnak, enyhén balra vannak döntve. Talpakkal rendelkező csoport, melyben a talpak, ívek segítségével csatlakoznak a betű törzséhez, ezek megalkotása, kifinomult, precíz tervezés eredményei. Ebbe a csoportba tartozik többek között a Garamond, a Palatino, a Centaur és a Plantin is.

2. Barokk antikva: a XVII. és a XVIII. század jellegzetes betűi. Vonalvezetése és ritmusa nagyban hasonlít a klasszicista stílushoz, csak apróságokban tér el tőle. Ebbe a csoportba tartozó betűk is jól használhatóak hosszabb szövegekre, melyekre gyakorta találunk példát napjaink tipográfiai produktumaiba. A reneszánsz betűkhöz képest itt már nagyobb az eltérés a segéd és alapvonalak vastagsága között. A kerek formák még mindig enyhén balra döntöttek. A talpak, már kevésbé ívesen csatlakoznak a törzshöz, valamint a talpak vastagsága is kisebb, mint korábban. Barokk antikvákhöz soroljuk, a Baskerville, Fournier és a Tótfalusi által metszett betűket is.
3. Klasszicista antikva: a XVIII. század végén a XIX. század elején alakult ki. Az iparosodásnak köszönhetően a hirdetések száma drasztikusan megnőtt, így előtérbe kerültek olyan elvárások a betűkkel kapcsolatban, hogy figyelem felkeltőbbek legyenek. Emellett a sajtó térhódítása is meglátszik a csoport betűin. Már nem kenyérbetűnek metszettek a mesterek, így értelemszerűen már hosszabb szövegekben már nem annyira jól vagy egyáltalán nem használhatók. Itt a segédvonalak már jóval vékonyabbak a többi vonalnál, ezáltal nagy kontrasztot képeznek. A kerek formák tengelye már merőleges a betűvonalra. A talpak pedig szögletesen csatlakoznak a törzshöz. A legismertebb idetartozó betűk a Bodoni és a Corvinus.

4. Talpas lineáris antikva: más néven Egyiptienne-nek is nevezik ezt a csoportot. A XIX. században alakult, de hatását a XX. század elején is kifejtette. Nem annyira jó kenyérbetűnek, sokkal inkább rövid szövegek, esetleg újság címeknél volt használatos. Igen könnyen felismerhetőek; a mértani formák és négyszögletes elemek miatt. Többnyire azonos vonalvastagságú betűk. Talpai erőteljesek, köszönhetően annak, hogy egyenlő vonalvastagságú betűkről beszélünk, többnyire négyszögletesek, de néhol előfordulnak lekerekített végűek is. A csoport legfontosabb tagjai a Serifa, Courier New, Rockwell.
5. Talp nélküli lineáris antikva: más néven groteszk betűk. Szinte minden tekintetben megegyezik az Egyiptiennel, leszámítva, hogy a talpakat „levágták” róla. Kialakulása is azonos időre tehető, bár napjainkban újra előtérbe kerültek. Modernebb kiadványoknál, rövidebb tartalommal előnyös, napjainkban számítógépes megjelenítésnél is használatos. Ezt a csoportot is az azonos vonalvastagság jellemzi. Ebbe a csoportba tartozik például az Arial, Futura, Helvetica.
6. Egyéb antikvák: a már megismert stílus jegyeket alapul véve a XIX. századtól új betűtípusok készültek, melyek ütemét napjaink technológiai fejlődése megsokszorozta. Ezek becsoportosítása, ha nem volna lehetetlen, de egy külön tanulmányt lehetne belőle írni. A dolgozatom későbbi része, a XX. század betűi részletesen foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, így itt csak álljon egy rövid felsorolás, hogy miket is sorolunk az egyéb antikvák közé. Az *Art Deco* irányzat betűi, a *konstruktivista* stílusú betűk, melyek közül már most ki kell emelni a Bauhaus betűket, mely talán az egyik leghíresebb ebből a csoportból. Az *eklektikus* és *szecessziós* betűk. Valamint egyes források idesorolják a régebbi stílusok mai, kis változtatásokon átesett újratervezéseit, mely szerintem nem követendő, hisz ezek végül is a korábbi korok továbbélése.
7. Írott típusok: mint a nevéből is adódik, ebbe a csoportba azon betűkészletek tartoznak, melyek a kézírást próbálják utánozni. Általában egy korábbi íróeszköz stílusához társulnak, úgymint hegyes- vagy vágott hegyű toll. De korokhoz is társíthatjuk, hogy a betűkészlet melyik kor kézírására próbál hasonlítani. Tervezésük nagyon nehéz, mivel a különböző betűk kapcsolatának megtervezése külön időt és odafigyelést igényel, de cserébe

a kész alfabétum a valódi írás dinamizmusát biztosítja. Hosszabb szövegek szedésére értelemszerűen nem alkalmasak, de kiemelések, figyelemfelkeltő sorok, esetleg címek, meghívók esetében ideálisak, mivel a művészes tervezés szemtől szembe gyönyörködtető sorokat eredményezhet, valamint jól alkalmazhatóak más betűkkel. Ismertebb írott betűk közé tartozik a Regency, a Vivaldi és a Mistral.

8. Dísz- és reklámbetűk: ide sorolandók azok a betűk, melyek különleges grafikai megoldásokkal bírnak. Már az ipari forradalom idejében is készültek ilyen betűk, igaz a technika fejlettsége még meggátolta elterjedésüket. Napjainkban a számos megoldással találkozunk. Funkciójuk első sorban a figyelemfelhívás, így értelemszerűen a tartalmi közlés csak másodlagos. Napjainkban, reklám újságokban, plakátokon találkozhatunk velük általában. A dísz betűkkel elsősorban egyedi nyomtatványokon, mint például meghívókon találkozunk, de ide sorolhatóak még az iniciálék is. Az ilyen betűket körültekintően kell használni, mivel a díszítő funkció révén, könnyen előfordulhat, hogy a nyomtatvány többi díszítő elemével (például keret) diszharmonikus lesz. A dísz és reklám betűk olyan grafikai megoldásokkal operálnak, mint az ornamentika, körvonalal való körbefuttatás, sátrózás, árnyékolás, domborítás stb. Ismertebb dísz- és reklámbetűk a Stencil, Wide Latin, Chisel.



2. ábra: egy díszbetű

9. Törtvonalú betűk: a legrégebbi csoport, melynek számos tagja van. Német eredetű betűk, így az alternatív neve is német származású, fraktúr. Első sorban német területeken volt használatos, ahol meglehetősen sokáig volt úgymond divatban, sőt még napjainkban is találkozunk egyedi kiadásokkal, melyeket törtvonalú betűkkel szednek, de mára már első sorban díszbetűként funkcionálnak. Az első nyomdai betűk is ide tartoztak. Több alcsoportja megkülönböztethető, úgymint például a schwabachi, kerek gót stb. Ebből következik, hogy egyes források általánosságban gót betűkként emlegetik az ilyen stílusú betűket.

10. Idegen típusok: minden olyan jelkészlet, melyik nem a latin betűkön alapul, többek között ide tartoznak például a héber, cirill, kínai, arab stb. betűk.

A csoportosítás befejeztével említsünk meg pár alternatív módját a betűk rendszerbe foglalásának. [17]

Az Association Typographique International (<http://www.atypi.org/>) az 1960-as években meghatározott egy csoportosítási módot. Ez merőben eltér az általunk alapul vett mintától. Itt két nagy csoportra osztják a betűket, egy úgynevezett Round Typeface blokkra és egy törtvonalú betűket tartalmazó blokkra. Az utóbbiban értelemszerűen a törtvonalú betűk alcsoportjai tartoznak (schwabachi, rotunda [kerek gót], textúr, fraktúr és egyéb fraktúr változatok), míg a Round Typeface [kerekített betűk] részben hasonlítanak a „tízes csoportosításhoz”, legnagyobb különbség talán, hogy megkülönbözteti a dőlt és az álló írott betűket.

1967-ben jelent meg a British Standards Classification of Typefaces féle osztályozás (<http://cg.scs.carleton.ca/~luc/britishstandards.html>), mely alapjaiban véve nagyon hasonlít az általunk használthoz, bár részletesebb, és más elnevezéseket használ.

Különbözőségük leginkább abban nyilvánul meg, hogy a talpnélküli betűkkel részletesebben foglalkozik, valamint a Graphic csoport magába foglalja a tört, valamint a dísz- és reklámbetűket is.

A The Typeface Design Grouping 1991-ben kiadott osztályozása nagyon részletes, felosztási módja hajaz az egyetemes tízedes osztályozásra. Részletessége miatt, nem annyira átlátható, mint más megoldások, de érdekes próbálkozás egy a betűfajták teljességét átfogó részletes csoportosítási módra.

Érdekesség képen még említsük meg két fontos számítástechnikai cég nevét, a csoportosításokkal kapcsolatban, az egyik az IBM, a másik az Adobe. Mindkét vállalat elkészítette a saját csoportosítását, melyek nagyon egyedi kategorizálásra épülnek. Ez a két mód az alábbi címeiken érhető el:

IBM: <http://www.microsoft.com/typography/otspec/ibmfc.htm>

Adobe: <http://www.adobe.com/type/browser/classifications.html>

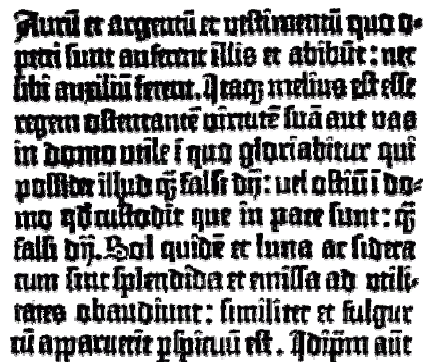
4. A betűk és alkotóik története

4.1. Nyomdai betűk a kezdetektől a napjainkig

Törtvonalú betűk

A mai nyomdászat kialakulása egyértelműen egy ember nevéhez köthető, Johannes Gensfleisch-hez, akit később szülőháza után neveztek Gutenbergnek. [5] Teljesítménye a kultúrtörténet egyik, hanem a legfontosabb mérföldköve. Ha jobban megvizsgáljuk, a kor technikai színvonalát látni fogjuk, hogy nyomtatás már volt Gutenberg előtt is, de ezek távol álltak a mai értelemben vett nyomtatástól, melynek, mechanizmusának az alapjait Gutenberg teremtette meg, valamint a nyomtatásban alkalmazott igényes tipográfiai eszközök használata is az ő nevéhez fűződik.

Gutenberg kapcsán, muszáj megemlítenünk, hogy a korabeli kézzel írott könyvet tekintette alapnak, és ezek előállítását szerette volna felgyorsítani, aminek célja csupán a vagyonszerzés volt. [5] Ragaszkodása kora kézzel írott betűihez tükröződik a betűin is. Ahogy a 3. ábra is mutatja, a betűi a korabeli kódexek gótikus betűit utánozza.



**Aurū et argentū et utrimentū quo d-
petri sunt aufertur illis et abibūt: nec
libi auxiliū ferent. Itaq; melius est esse
regem obsecrantē cōmūtē suā aut vas
in domo vile i quo gloriabitur qui
possidet illud q̄ falsi dñj: vel orbū i do-
mo q̄ custodit que in pace sunt: q̄
falsi dñj. Sol quidē et luna ac sidera
cum sine splendida et emilla ad utili-
tatem obaudiunt: similiter et fulgur
cū apparuerit p̄piciū est. Adipm aut**

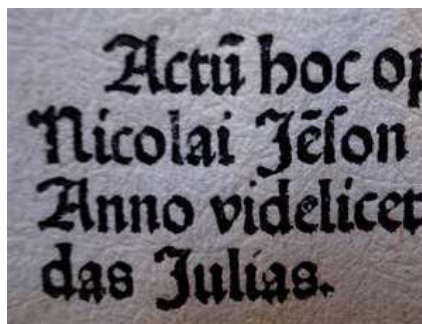
3. ábra: 42 soros Biblia

A sűrűn elhelyezkedő betűk, törtek, a vastag betűszárak sötét tónust kölcsönöznek az oldalnak, melyek így összességében ünnepélyesen hatnak, ezáltal ideálisak voltak vallási szövegekhez. Nem véletlen tehát, hogy Gutenberg a betűivel több vallási tartalmú művet is nyomtatott, úgymint a Mainzi zsoldároskönyvet, 36 soros, valamint a 3. ábrán látható 42 soros

Bibliát, mely talán a legismertebb nyomtatott mű a világon. [7] A betűk felépítéséről még annyit elmondhatunk, hogy az íves formákat teljesen mellőzi a kis betűiből, a nagy betűknél viszont (a díszes iniciálék maradványaként) találkozunk kisebb, díszítő funkciót betöltő fülekkel. Gutenberg betűit egységesen *Donatus betűknek* is nevezik, mely elnevezést onnan kapta, hogy velük nyomtatta ki Aelius Donatus latin nyelvkönyvét. De a stílust, amit megalakított, valamint amit később követői tovább vittek, egységesen a *textúr* nevet kapták.

Ahogy terjedt a könyvnyomtatás, úgy vált egyre szükségesebbé, hogy általános célú tartalmakat is nyomtassanak, amihez az addigi betűk nem voltak alkalmasak. Így született meg a *gotikoantikva*, mely célja ennek a hiánynak a pótlása volt. Ahogy már nevéből is kitűnik, már nem teljesen gótikus betűről beszélünk. [7] Formavilágát tekintve valahol a gótikus és az antikva között helyezkedik el, mely már hordoz bizonyos elemeket a későbbi humanizmus kori betűkből. Mivel általános célra készült olyan elvárásokat támasztottak vele szemben, mint a helytakarékoság, és könnyű olvashatóság. A helytakarékoság végett, általában kisméretben metszették őket. Közel két évtizedig egyeduralkodója volt az ősnyomtatványok körében, egészen addig, amíg meg nem jelent a rotunda. Ebben a közel húsz évben természetesen sok változata látott napvilágot.

A gotikoantikva „uralmát” a *rotunda* megszületése törte meg. [7] Előzményeként az 1200-as évek kézírása tekinthető, melyből sok elemet átvett. Formavilága gótikus, de már közel sem annyira merevek a vonalai. A törések sokkal lágyabban hatnak, mint korábban, ezt a 4. ábra jól példázza. Az ábrán szereplő szöveg harmadik sorában lévő „c” és „e” betűk alja már kerekítve vannak, valamint az „n” betűk válla is ívesnek hat. A rotunda az 1500-as évek végig volt aktívan használatos betű a nyomdákban. Egész Európában elterjedt a használata, köztük olyan híres nyomdászok is dolgoztak vele Nicolaus Jenson.



4. ábra: Jenson rotunda

A XIV. század után a népszerűsége megkopott, köszönhetően az antikvák előretörésének, de továbbra is jelen maradt, mint kiemelésre használatos típus. Hatását még napjainkban is kifejti, még ma is újra tervezik őket.

A *schwabachi* (*schwabacher*) és a *basztardírás* betűi, egy kis késéssel, ugyan de párhuzamosan alakultak és fejlődtek a már tárgyalt rotundával. [7,17] A két betű bár külön csoportot alkot, mégis egy pont alatt tárgyalom, mivel a hasonlóságuk olyan nagymértékű, hogy van olyan álláspont, miszerint nem is képeznek külön csoportot. Ezen stílusok alapjául a gótikus kurzív kézírásos formája szolgált. Ebből kifolyólag, már alkalmasabb volt a liturgikus művekhez használni. A reformáció betűivé is váltak, lázadva ebben is a katolikus hagyomány ellen, ami a rotunda és a korábbi gótikus betűket használta. A betűk formailag sokkal látványosabb megoldásokat kínálnak, mint a rotunda, mivel már nem egyenletes a száruk vastagsága. Ezt legjobban a kihegyezett „f” betű példázza, mely véleményem szerint, mint egy védjegye ennek a típusoknak, így nem csoda, ha később ebből a stílusból kinövő fraktúr betűk is tovább örökítették. Egy másik komoly jellegzetessége az „o” betűk megformálása, mely alakját tekintve a korai gótikus betűkre próbál hasonlítani, csak itt íves vonalából áll, valamint alul és felül a két oldal vonal találkozásánál fülekben végződik. Az „f” mellett ez a másik olyan betűforma mely jellegzetessége az ilyen betűknek. Hasonlóság fedezhető fel a rotundával kapcsolatban a „c” és az „e” betűk vonatkozásában, ugyanis itt is enyhén kerekítve vannak. Ezen törtvonalú betűk egészen a fraktúr megjelenéséig voltak népszerűek, melyet nyugodtan tekinthetünk schwabacher betűk továbbélésének. Egyedül talán a mai Németország területe kivétel ez alól, ott tovább jelen voltak. Hatásuk a mai napig érzékelteti magát a betűtervezésében.

5. ábra: Schwabacher

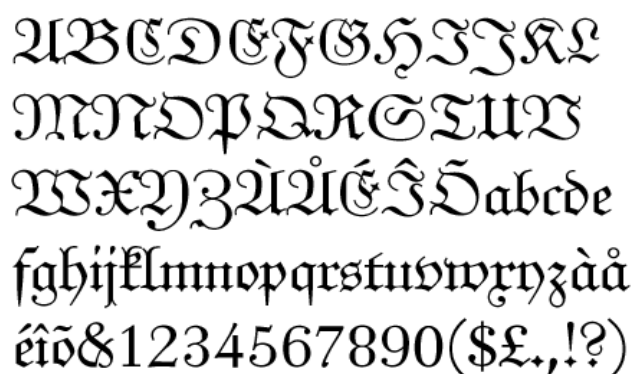
Fraktúr

A törtvonalú betűk után következzenek a *fraktúr* betűk, melyek sok tekintetben hasonlóak a már tárgyalt betűkhöz. [5, 7, 17] Eredetük a mai napig nem tisztázott. Amit tudunk, hogy I. Miksa (1459 – 1519) német-római császár megbízást ad az augsburgi Schönspergernek (1455 – 1521), hogy vázlatai alapján (melyek valószínűleg a titkárától, Vinzenz Rocknertől származtak) készítsen betűket, melyek később I. Miksa híres imakönyvében került elsőként használatra. A fraktúr betűk őséneke tekinthetjük még a Theuerdank betűit, mely mű Miksa életét mutatja be. Ez a mű 1517-ben látott napvilágot, és betűit a már említett Vinzenz Rockner tervezte. E két betű bár különbözik egymástól, mégis rokonságot mutatnak abban, hogy mindkét betű érdekes keveréke a könyv- és folyóírásnak, de próbálnak elszakadni a kézírástól. A betűk formavilágát figyelve szembevetjük a gazdagon díszített nagy betűk használatát. A díszítéshez úgy nevezett elefánt ormányokat használt, melyek hamar a fraktúr jellegzetességévé váltak. A következő fontos fraktúr betű a Johann Neudörffer (1497 – 1563) tervei alapján Hieronymus Andreae (? – 1556) által metszett betűk voltak, melyek a korai fraktúr betűk legjellegzetesebbje. Sok a lendületes hatást kiváltó ív, különösen a betűszemmel rendelkező kisbetűknél, valamint a nagy betűknél. A nagy betűk a Neudörffer-Andrea esetében is jobban díszítettek, de itt már a kisbetűknél is találunk kisebb nyúlványokat, melyek barokkos jelleget kölcsönöznek neki. A nagybetűk már sokkal tömörsébbek, melyek hatása a későbbiekben is érezteti majd magát.

A fraktúr folyamatosan szorítja ki a schwabachit, a XVII. század elejére pedig egyeduralkodóvá válik. A fraktúr betűk egyik különösen szép reprezentánsát az 1600-as évek végén alkotta meg a Luther-öntöde. Ezt a betűt időről időre újra metszték, de még napjainkban is tervezek különböző változatait, melyek kisebb módosításoktól eltekintve őrzik a hagyományos formavilágot.

Később a klasszicizmus korában háttérbe szorul a fraktúr, ennek oka kereshető a kor ízlésében, mely már a letisztultabb formákhoz ragaszkodott, de különféle technológiai változások is közre játszhattak (rézmetszés). [1, 5] A hanyatlás okán felmerült a fraktúr betű hívei között, hogy talán bizonyos kompromisszumokkal, új fraktúrokat alkossanak. Ezeknél megfigyelhető az antikva jelleg, valamint a jóval szerényebb díszítettség.

Ennek a fraktúr megújítását célzó mozgalomnak három alakját kell kiemelnünk. Időrendben az első Johann Friedrich Unger (1753 – 1804) berlini nyomdász. A korábbi fraktúr reformáló kísérleteken felbuzdulva, úgy döntött felkarolja az ügyet, és ennek első próbálkozása gyanánt felkérte Firmin Didot-t (1764 – 1836), aki már akkor elismert volt antikva betűiről, hogy készítsen neki fraktúr betűket, mely magában hordozza az antikva sajátosságait. Didot el is vállalta a megbízást, de az általa tervezett betűk nem lettek sikeresek. A Didot-val elért kudarc, arra ösztönözte Ungert, hogy maga próbálkozzon a betűk megalkotásával. Ebben segítségére volt Johann Christian Gubitz betűmetsző. Ő kettőjük közös munkájából született meg 1793-ban az első változata a fraktúr betűjüknek. Ez sem hozta meg a várva várt sikert, mely annak köszönhető, hogy a betűik túl szorosak és keskenyek voltak, és ez által a kezelhetőségük messze elmaradt a korabeli antikváltól. Unger és Gubitz, azonban tovább dolgozott a betűin, és egy évre rá, már alkalmazták is az új változatot, mely egyöntetűen elnyerte a szakmatetszését. Mind e mellett meg kell, hogy jegyezzük, a mai napig szinte minden fraktúr változatnak ez szolgált alapot.



6. ábra: Unger-féle fraktúr

Unger betűinek kétségtelenül, az érdeme, hogy a kisbetűk vonatkozásában szinte teljesen megszabadult a fölösleges nyúlványoktól, valamint a nagy betűk esetében is lényegesen megkurtította őket. E mellett a vonalak vastagsága is jelentősen csökkent. De a legnagyobb érdemük, hogy mindezen változtatások mellett mégis meg tudta őrizni, a régebbi fraktúr betűk jellegét.

A fraktúr betűk vonatkozásában, Johann Gottlob Immanuel Breitkopf (1719 – 1794) nem értett egyet berlini szakmabelijével, Ungerrel. Betűiből kitűnik, hogy jobban próbált kötődni a

gótikus eredethez. Ezt jelzi nekünk, betűinek a vastagabb vonalvastagsága, valamint a nagybetűk esetében kevésbé kurtított kacsok. Valamint a számok esetében szemmel látható a különbség, hogy míg Unger már ívekből próbál építkezni, addig Breitkopfnál sokkal merevebb a számok felépítése, kevesebb az ív, valamint a meglévő ívek sem alkotnak akkora öblöket.

A harmadik nagy fraktúr újtó Justus Erich Walbaum (1768 – 1837) volt. Betűi már nem hoznak akkora áttörést, mint a két elődjénél, de napjainkban igen kedvelt fraktúr betű. A betűi tulajdonságait szemlélve valahol az Unger és Breitkopf fraktúrok között helyezkedik el. Formailag a Breitkopf-félére hasonlít, de dinamikáját tekintve az Unger-féle fraktúr áll hozzá közelebb, köszönhetően annak, hogy ami a keskenységet illeti nem követi a Brietkopf fraktúrt.

Walbaum Fraktur

7. ábra: Walbaum-féle fraktúr

Ezt követően a fraktúrok nem estek át ilyen nagymértékű átalakuláson, de ennek ellenére a további története is meglehetősen érdekes, melyet egyaránt alakított a kor ízlése, az irodalom, a tudomány, és a betűknél szinte egyedi módon a fraktúra még a politika is kihatással volt.

A fraktúr betűk elfogadottsága évtizedről-évtizedre folyton változott. A XIX. század elején a technológiák fejlődése magával hozta a tudományos élet fellendülését is. Mivel a fraktúr betűk olvashatóság terén elmaradnak az antikvától, így értelemszerűen olyan művek nyomtatására kevésbé alkalmas ahol a gyors és precíz információszerzés a cél. Ez a fajta vélekedés a nyomdatermékek minden vonulatára kiterjedt, minek köszönhetően, a betűk, és itt nem csak a fraktúrt értem, általánosságban veszítettek a szépségükből, mivel a kulcsín már nem volt annyira fontos.

De az irodalom terén sem lelt már sok támogatóra a fraktúr betű. Míg közel száz évvel ezelőtt Schiller, Goethe írásai rendre fraktúr betűkkel jelentek meg, addig a XIX. század írói felhagytak a konzervativizmusukkal és az antikva felé fordultak.

Ebben az időszakban jelennek meg a fraktúr betűk különböző változatai. Ide tartozik például a fraktúr kövér változata, ismertebb nevén a fett fraktúr. Ez, és egyéb változatai már nem,

mint kenyérbetű akarnak funkcionálni, most már az elsődleges céljuk a címek, és egyéb tartalmak kiemelése, valamint sokuk reklám betűként is funkcionált.

A fraktúr történetének végén álljon itt a betűtörténet legsötétebb fejezete. [17] A XX. század fasiszta ideológiája komoly negatív hatással volt a fraktúr betűkre. A zsidógyűlölet odáig fajult, hogy az addig büszkén vállalt fraktúrt, amely ezer szállal kapcsolódik a német nyelvterületekhez, egy csapásra tiltott, zsidó eredetűnek minősítik, mondván a schwabachi betűk leszármazottja. Így történt, hogy a náci Németország szinte parancsra lecserélte addig fraktúr betűit antikvára, beleértve a hivatalos iratoktól egészen az utca és közterületi táblákig mindent. Talán közrejátszhatott a váltásban Hitler ideálja, miszerint birodalmát a Római birodalom mintájára próbálta felépíteni, és ezért váltotta fel a betűket s a régi latin alfabétumok mentén kialakult antikvára cserélni.



8. ábra: Fraktúrok

Antikva

Manapság ha valaki a betűkre gondol, akkor az antikva betűk képét társítja hozzá, ugyanis napjainkban az antikvákat használják a leggyakrabban. [4, 5, 7, 12, 13] Az antikva betűk keletkezése az 1460-as évek közepére tehető, alapjául a humanista kódexek betűi szolgáltak. Egységesen latin betűknek is nevezzük őket, mely annak köszönhető, hogy a humanista író-mesterek tökéletes hűséggel próbálták másolni a Karoling-kori kódexeket minuszkuláit, melyek az ókori római írásból eredtek. Így a nyomdászatban használt antikva kifejezés, a humanisták által használt, „littera antiqua” elnevezésű írásukból jön. Érdekesség, hogy angol nyelvterületen, az elnevezésük „román”, azaz római.

Az antikva betűk ellentétben az eddig tárgyalt betűkkel szemben már nem töri meg a betűtörzseket, elhagyja a fölösleges díszítettséget, a betűk fő formai újdonsága már a vízszintes vonalak használata lesz, mely jobb, biztosabb és gyorsabb olvashatóságot biztosít az antikvának. Emellett megjelennek a talpak és egyéb betűtoldalékok, melyek a szemvezetésére szolgálnak, ezáltal a betűk dinamikája tovább javul.

Az antikva betűk első megjelenése 1465-re datálható, mikor is két Itáliában dolgozó német nyomdász, Arnold Pannartz és Konrad Sweynheym kinyomtatta a *Cicero's De Oratore* című művet. A betűiket már ugyan antikvának tekintjük, de még nem tudtak elszakadni a gótikus hatástól, betűik még szögletesnek hatnak.

Öt évre rá, 1470-ben viszont Nicolaus Jenson (1420 – 1480), velencei nyomdász megalkotta az első igazi, teljes mértékben antikvának tekinthető betűt, melyet sok betűmetsző, majd később betűtervező is a legtökéletesebb nyomdai betűként tart számon.

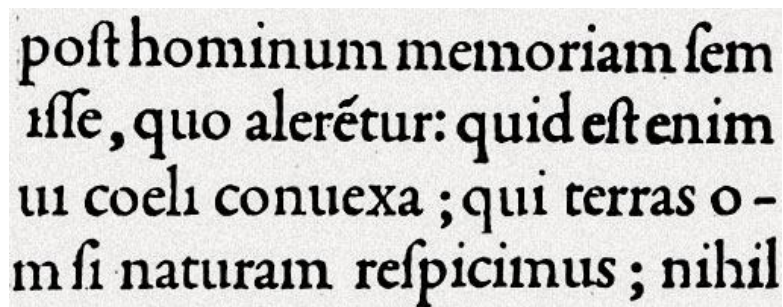
totius generis origo Habraam numeradus
iustitiā quā non a mosaica lege (septima ei
Moyles nascitur) sed naturali fuit ratione
attestatur. Credidit enim Habraam deo &
Quare multarum quoq; gentium patrem
ipso benedicēdas oēs gentes hoc uidelicet i

9. ábra: Jenson antikva

Jenson betűin látszik, hogy szakítani próbált a kézírásos jelleggel, és jellegét tekintve az ókori római kőbevésett feliratokat utánozza. Az ilyen módon keletkezett antikva betűket ne-

vezik medieválisnak is, míg angol nyelvterületen az old style elnevezés használatos. Jenson jelentőségét az is mutatja, hogy betűihez még napjaink betűtervezői is visszanyúlnak.

Időrendben a következő ki sokat tett az antikva fejlődéséért az Aldus Manutius (1449 – 1515) volt. Ő is, mint Jenson Velencében élt és dolgozott. Igaz ő maga elsősorban nyomdász volt, betűit Francesco Griffo (1450 – 1518) bolognai kalligráfus segítségével készítette. Betű elsőnek Pietro Bembo *De Aëtna* című művében kerültek napvilágra, innen ered a neve is, Bembo-antikva.



post hominum memoriam sem
isse, quo aleretur: quid est enim
ui coeli conuexa ; qui terras o -
m si naturam respicimus ; nihil

10. ábra: Bembo antikva

Ennek a betűnek készült egy tovább fejlesztett változata is, mely a Poliphilus névre hallgat. Ez 1499-ben született, nevét szintén egy műről kapta, név szerint a *Hypnerotomachia Poliphilioról*.

Ha a korai antikva betűkről beszélünk, meg kell, hogy említsük Adolf Rusch (1435 – 1489) nevét, kit egyes források [5] az első antikva használónak tartanak. Abban viszont minden forrás egyetért, hogy német nyelvterületen kétségkívül az ő nevéhez fűződik az első antikva metszése. Betűi nem lettek felkapottak, mivel nem voltak sem szépen metszve, sem formavilágukat tekintve nem hoztak olyan mértékű újítást, mint a már fent említett tervezők munkái. Ráadásul munkáiban fellelhető a gótikus jelleg, mely a zárt „v” betűben, illetve az „o” alakjában is megmutatkozik.

Az antikva kialakulása után lassan, de megállíthatatlanul tört előre Európa szerte. Kezdetben tartotta magát az a tendencia, hogy vallási művekhez gótikus, míg világi irodalomhoz antikvát használtak a nyomdászok. Az antikva eredetéből kifolyólag nem csoda, hogy először Itáliában tett szert népszerűsége, ahol hamar kiszorította a gótikus betűket. Az antikva térhódítása a XIX. századig tartott, amikor már minden fontos ország áttért az antikvára. Kivéve

persze Németországot, ahol a már említett politikai okok miatt végérvényesen csak a 1940-es években lett egyeduralkodó az antikva.

A következő nagyon híres betűmetsző, akit feltétlen meg kell említenünk az a francia Claude Garamond (1480k. – 1561), ki talán még Jensonnál is szebb antikvát metszett, legalábbis az én véleményem szerint.

ABCDEFGHIJKLMN
OPQRSTUVWXYZÀ
ÅÉÎÏÏÜabcdefghijkl
mnopqrstuvwxyzàåéîïø
ü&1234567890(\$£.,!?)

11. ábra: Garamond antikvája

Garamond munkásságára a párizsi Geofroy Tory (1480 – 1533) volt nagy hatással, ki nézeteit az antikvákról a Champfleury című munkájában tette közzé. Tory ezen műve amúgy nagyban hozzájárult az antikva szélesebb körben történő elfogadásához. A mű fő vonulata amúgy arról értekezik, hogy milyen arányokkal kell rendelkeznie egy jó „római betűnek”.

Garamond kapcsolatban állt az Etienne nyomdász családdal, akinek Tory elmélete alapján újította meg a betűkészletét. Betűi velencei mintán alapulnak, de már egyedi arculatuk van, így nem is hasonlíthatóak a Jenson-féle antikvához, vagy a Bembohoz. A talpak kevésbé hangsúlyosak, a betűk szélesebb hatást keltenek, de összességében azt mondhatjuk, hogy a jó arány megválasztásnak, valamint a letisztult vonalvezetésnek köszönhetően egy időt álló betű született, mely régen is sokáig használatos volt a nyomdákban, de napjainkban is visszatérnek hozzá.

A sors különös fintora, hogy nagy alkotásai ellenére meglehetősen hányatatott sorsú volt, és komoly nélkülözésben kellett élnie. Halála után özvegyének túl kellett adnia patricáin és matricáin, melyet három részletben tudott csak eladni, ami későbbiekben azt eredményezte, hogy Garamond betűi később három különböző helyen éltek tovább.

A XVII. században a nyomdászat különösen sokat fejlődött Hollandiában, köszönhetően olyan nyomdász családoknak, mint az Elzevírek, vagy a Blaeu família. Ezekkel a családokkal

is kapcsolatban állt, a magyar Misztótfalusi Kis Miklós, kiről most nem ejtek szót, mivel később részletesebben is foglalkozok az életútjával, és munkásságával.

A barokk ízlés megjelenése természetesen hatott a betűk formavilágára is, amihez hozzátársult a rézmetszés magasabb szinten történő megjelenése, mely így újszerű betűket eredményezett. A betűk tervezésében ez úgy nyilvánult meg, hogy már vékonyabb vonalakkal is számolhattak a tervezők, ezáltal a betűk kontrasztjátéka is sokszínűbb lett.

E kor legjelentősebb betűtörténeti mozzanata XIV. Lajos francia király nevéhez fűződik. Az uralkodó új betűket akart magánnyomdája részére, hogy minden tekintetben egyedi legyenek annak produktumai. Ennek köszönhetően született meg a *romain du roi*.

Az új betűk terveit a Királyi Tudományos Akadémia készíti, a kivitelezéssel viszont Philippe Grandjean-t (1666 – 1714) bízzák meg. A tervek precíz matematikai számítások alapján készültek, de Grandjean a metszés során eltért tőlük, teret adva ezáltal a saját művészi elképzeléseinek. Ezt a betűt a XVIII. századi klasszicista antikva előszelének tekinthetjük. Angol nyelvterületen ez az első betű, amit modernnek titulálnak. (Az angolok modern elnevezésű csoportja részben fedi az általunk klasszicista antikvának nevezett besorolást).

A *romain du roi* betűkről általánosságban elmondható, hogy vékony finom vonalakat tartalmaz, melyek harmonikus ellentétben állnak a vastag vonalakkal, a kezdő és záró vonalak már nem ferdén állnak, valamint a kerek betűk tengelye is függőleges állásúak. Mediévális jelleg annyiban marad meg csupán, hogy a betűtörzsek és a talpak találkozási pontja még mindig gömbölyített, és nem derékszögben kapcsolódnak egymáshoz, de meg kell, hogy említsük a gömbölyítés sokkal nagyobb ívű, így a találkozás már sokkalta kevésbé hat gömbölyűnek, mint az eddigi betűknél.

A *romain du roi* érdekéért említhetjük, hogy többek között olyan nagy betűmetszőket ihletett, mint a párizsi Pierre Simon Fournier (1712 – 1768), de jelentőségét az is mutatja, hogy a XVII. század közepéig metszték.

Anglia a betűmetszés terén a XVIII. századig, nem játszott jelentős szerepet, köszönhetően a nyomdaipar cenzúrájának. Betűiket rendszerint a kontinensről szereztek, főképpen Hollandiából. A XVIII. század kapcsán azonban két betűmetszőjüket is meg kell, hogy említsük.

Először is William Caslon-t (1692 – 1766), aki ki akarta ragadni az angol betűpiacot az európai befolyás alól. 1720-tól Londonban metszett betűket, köztük gót jellegűeket, de antik-

vákat is, melyek később hírnevet is szereztek neki. Betűit látva azonban érezhető a holland iskola ráhatása.

A második említést érdemlő a birminghami John Baskerville (1706 – 1775), kinek neve jóval ismertebb lehet a laikusok számára, ugyanis betűivel, jóval több szövegszerkesztőben találkozhatunk. Az ő munkásságát otthonában nem sokra értékelték, míg a kontinensen elismerték. Betűit még nem tekintjük klasszicistának, mivel még olyan elemektől, mint a ferde kerekbetűk, valamint a talpak íves csatlakozása még nem szabadult meg, de az élesebb kontúrok használata miatt tekinthetjük a klasszicista betűk előfutárának. Betűi kapcsán meg kell, hogy említsük a kézírásos jelleget, mely fakadhat a Baskerville eredeti foglalkozásából, mivel eredetileg írómester volt.

ABCDEFGHIJKLM
NOPQRSTUVWXYZ
ZÀÅÉabcdefghijklmn
opqrstuvwxyzàåéî&
1234567890(\$£€.,!?)

12. ábra: Baskerville-féle antikva egy újabb változata

A barokk stílus után következő klasszicista stílus egyik legnagyobb francia alakjai a francia François Ambroise Didot (1730 – 1804), valamint fia, Firmin Didot (1764 – 1836) voltak. A Didot család elsősorban a francia könyvnyomtatásra gyakorolt nagy hatást, de munkájuk napjainkban is alapot jelent a betűtervezőknek.

Betűikre nagy hatással volt a romain du roi, melyet tovább alakítottak. Míg a romain du roi még csak a klasszicizmus előszele volt, addig Didot-ék megalkották az igazi klasszicista antikvát. Betűikben nagyobb a kontraszt a vékony és vastag vonalak között, ez különösen érdekes hatást vált ki azon nagy betűk esetében, melyek mellőzik a hajlításokat, íveket. A kerek kisbetűk esetében a félholdszerű tervezés figyelhető meg, ahol az ívek végei lekeskenyednek. Ez a fajta, keskenyedés figyelhető meg még más betűknél is, melyek igénylik az íves formákat. Didot-ék betűinél már a talpak merőlegesen kapcsolódnak a törzsekhez, valamint a kerekbetűk is függőleges állást kaptak.

A Didot család és produktumai hazájában akkor sikert ért el, hogy még sokáig az ő általunk megalkotott betűkkel metszették a könyvek igen jelentős hányadát. De ezen felül nagy hatást gyakoroltak az egész tipográfiára, ugyanin Firmin Didot komoly érdemeket szerzett az egységes tipográfiai mértékrendszer kialakításában, mely kialakulást a már említett francia Pierre Simon Fournier indította el. Később, 1881-ben egy kongresszuson Firmin Didot után nevezték el az egységes tipográfiai mértékrendszert, melyet igaz mára már a pika-pontrendszer háttérbe szorított, mégis örök emléket állít munkásságának.

ABCDEFGHIJKLM
NOPQRSTUVWXYZ
ZÀÅÉabcdefghijklm
nopqrstuvwxyzàåéî&
1234567890(\$£€.,!?)

13. ábra: Didot-féle antikva

A klasszicista antikva másik igen jeles képviselője volt, a páрмаi Giambattista Bodoni (1740 – 1813). Sokat merített a Didot-féle antikvából, bár betűi kontrasztosabbak, mint Didotnál. Ez a túlzott kontrasztosság az olvashatóság rovására ment, így napjainkban már inkább csak kiemelésre, és reklám betűként használatosak, de hatásuk ma is tetten érhető, mivel számos mai szövegszerkesztőben találkozunk Bodoni variánsokkal.

A német antikva megteremtése a már említett Justus Erich Walbaum nevéhez köthető. Keskenyebb betűket használ, mint Bodoni, valamint a vastag és vékony vonalak kontrasztja is kisebb nála. Ezeknek köszönhetően, a betűi több célra használhatóak még ma is.

A klasszicista antikva mellett, részben után, a XIX. században két az addigi formavilággal teljesen ellentétes stílus is megjelent, közel azonos időben. Ezek már nem a szépségre, a harmóniára helyezték a hangsúlyt, sokkal inkább funkcionalitásra, és a figyelem felkeltésére törekedtek. [5,7,17]

A *groteszk* névre hallgató betűk 1816-ban jelentek meg. Megalkotója a már említett angol Caslon család legfiatalabb tagjához köthető, IV. William Caslon-hoz. A groteszk elnevezés-

ról, miben létéről nincs pontos adat, de vélhetőleg onnan ered, hogy az addig talpakhoz és a klasszicista antikva kontrasztos betűihez szokott társadalom meglehetősen groteszknek találta ezeket a teljesen újszerű betűket.

Formailag a groteszk betűk egyforma vonalvastagságúak és a talpakat, valamint az egyéb olvasást segítő füleket teljesen mellőzi. Az ilyen betűk olyannak hatnak, mintha a betűnek pusztán a „csontváza” lenne megtervezve. Így nem is csoda, hogy elsősorban nem kenyérbetűknek szánták őket, bár voltak próbálkozások szövegbetűként történő alkalmazásukra, de ezek rendkívüli kísérletek voltak csupán. Alkalmazásuk rendszerint kiemelés funkciót töltött be, újságok címsoraiban közkedveltek voltak, de még ma is gyakran találkozhatunk velük, valamint reklám funkció betöltését látták és látják el jól, hisz rövid szövegben jobban olvashatóak, mint a talpas betűk, valamint különlegességükből fakad, hogy a tekintetet is jobban vonzzák. Emellett a számítógépek terjedésével a monitoron történő alkalmazásuk is igen csak kedvelt lett.

A legismertebb változatai, a Helvetica, Futura, Akcidencia-groteszk.

A másik stílus az *Egyptienne* volt. Kialakulása 1806-os évre tehető, amikor is már voltak ilyen jellegű betűket viselő reklámplakátok, de nyomtatott formában 1815-ben jelent meg Vincent Figgins (1766 – 1844) egyik munkalapján. Az egyptienne betűk is, mint a groteszkek egyenlő vonalvastagságúak, csak rendelkeznek talpakkal, melyek szintén követik a törzsek vastagságát. Mivel ez a stílus reklámbetűként kezdte, így értelemszerűen reklám célokra a legalkalmasabb, bár itt is voltak próbálkozások szövegbetűként történő alkalmazásra. Véleményem szerint az egyptienne betűk kialakulásának az adott alapot, hogy a XIX. század elején lévő reklám célra készített túl díszített, már-már giccsbe hajló betűit kompenzálja a maga minimalista formavilágával.

Az egyptienne kapcsán még érdekes a névválasztás. Két feltevés létezik, az egyik szerint a XVIII. és a XIX. század fordulóján Egyiptom a figyelem középpontjába került (köszönhetően a Napóleon egyiptomi háborújának) és így ennek köszönhetően kapcsolták Egyiptomhoz a stílus nevét, a másik feltevés szerint pedig arra az *Egyptienne* nevű hajó után kapta a nevét, amelyik Angliába szállította a rosette-i követ. De az a feltételezés, miszerint az egyiptomi írás formajellege után kapta volna az elnevezést egyáltalán nem helyt álló. Molnár István kiadványtervezéssel foglalkozó munkájában felveti, hogy lehetséges, hogy a balról jobbra haladó

arab írás vízszintesen vastagodó vonalai után kapta a nevét, véleményem szerint nem helytálló, mert bár a talpak és a fülek vastagabb hatást keltenek a vonalak végén, de ha figyelembe vesszünk egyéb tényezőket, a formák teljesen más felépítését, ez pusztán belemagyarázásnak tűnik.

A groteszk és az egyiptienne jelentősége, hatása a tipográfiára, nem a keletkezésének korában érvényesült, sokkal inkább a későbbi korok, a XX. század, valamint napjaink betűire van nagy hatással.

Kurzív és folyóírás a nyomtatásban

A kurzívon általában olyan antikva alapokon nyugvó betűket értünk, melyek enyhén jobbra döntöttek, s amelyek alapjául a kézírás szolgált. [7] Első megjelenésük az antikváknál már megismert Aldus Manutius, velencei nyomdász nevéhez köthetők. 1501-ben alkalmazta először az Aldinák első példányánál, egy Vergilius kötetnél. Vélhetően a betűket itt is, mint antikva betűinél Francesco Griffó da Bologna tervezte, melyhez alapul a korabeli hivatali írás, a *cancelleresca* szolgált. Tervezéskor törekedett, hogy minden betű illeszkedjen, kapcsolódjanak egymáshoz, de ez oly nagy munkának bizonyult, hogy nem ezt az elképzelését nem tudta következetesen véghezvinni.

Griffó azonban tovább dolgozott a kurzívjain, és tanulván hibáiból, már próbálta csökkenteni a betűkapcsolatait (ligatúráit). A másik nagyobb újítása, hogy a nagybetűket már nem az antikvából kölcsönzi, hanem inkább a kisbetűkhöz teszi hasonlatossá azokat, ezáltal már kevésbé ütnek el a kurzív betűktől. Ezt a második elterjedtem kurzívját 1503-ban alkotja Hieronymus Soncius nyomdász számára, aki Petrarca műveket nyomtatott velük.

Griffó nyomán indult el a római Ludovico degli Arrighi. Kurzív metszeteit jellemzi, hogy kerüli a betűk összekapcsolását, ezáltal jobb olvashatóságot eredményez betűinél, de még mindig nem szakít az álló verzálok használatával.

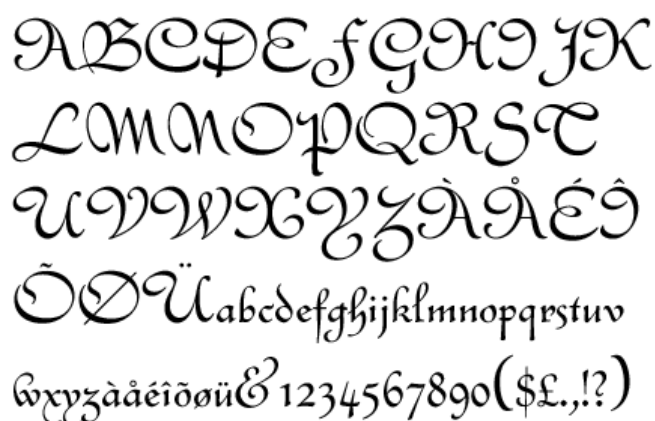
Arrighit követte Antonio Blado, ki elsőnek alkotott úgymond tökéletes kurzívot. Verzálok már döntöttek és a kisbetűkhöz tervezettek, valamint a kapcsolódásokat teljesen elveti.

Arrighi, de főleg Blado produktumai szolgálták az alapot a kurzív betűk további fejlődéséhez. Utánuk Itáliában divat lett a kurzívok használata különösen a világi irodalmak esetében.

Itáliából kikerülve a kurzív más országokban is követőkre talált. Olyan híres betűtervezők foglalkoztak kurzívok megalkotásával, mint Garamond, Granjon, John Day. Ez utóbbi kapcsán meg kell említenünk, hogy ő metszett kurzívot elsőként már meglévő antikvájához, ezáltal összekapcsolva őket. Később ez tendenciává vált, és ettől kezdve a kurzív betűk fejlődése és története összekapcsolódott az antikva történetével. Azok a stílusbeli változások hatottak a kurzívokra, amik az antikvákra is.

A XVI. században jelent meg a folyóírás nyomtatott formája. Ennek kialakítása Hans Kilian nevéhez köthető. Szintén a korabeli hivatalos írást vette alapul, így nem csoda a neuborgi Kilian betűire a német gót hatás rányomta a bélyegét, de mint e mellett meglehetősen jól olvasható betűk lettek, legalábbis a kor többi írott betűihez képest.

Franciaországban a lyoni Granjon alkotott jelentőst az írok betűk terén. Megalkotta a *civilité* elnevezésű betűjét. Őriz gótikus vonásokat, főképpen a túldíszítettség terén. Cikornyái miatt nem a legjobban olvasható, de címsorokban ideális, még napjainkban is kedvelt font. Megjelenése 1557-re datálható, Rotterdami Erasmus Illemtanát (*La civilité puérile*) nyomtatták vele először, innen kapta a nevét is.



14. ábra: *Civilité*

A későbbi korokban további variánsa jelentek meg az írott betűknek, melyek ugyan tartós felhasználást nem kaptak, többségük csak díszbetűként funkcionált címsorokhoz, de ennek ellenére több nagy betűtervező is kihívást látott az írok betűk tervezésében, így olyan nagy nevek is foglalkoztak írott betűk alkotásával, mint Bodoni, vagy Didot.

A XX. század antikva kavalkádja

A XIX. század vége, a XX. század eleje óta egyre sokszínűbbé vált minden, a stílusok keveredtek, ezáltal új irányzatok születtek, már nem csak pár stílus fért meg egymás mellett, hanem sokkal több. Ezek a stílusok természetesen megpróbálták megmutatni magukat, így óhatatlan volt, hogy hatással legyenek a szövegek formájára is, a tipográfiára. Így lehet az, hogy bár nem mind, de sok korstílus hatással volt a betűk fejlődésére is. Dolgozatomban három olyan stílust és betűt mutatom be, melyek véleményem szerint, a legnagyobb hatást gyakorolták napjaink a XXI. század betűire. [3, 4, 5]

A szecesszió betűi

A szecesszió melyet Európa szerte más neveket is kapott, úgymint Art Nouvo, Jugendstil, egy dolgot tűzött ki célul, mégpedig a modernség valamint a szabadság hirdetését a művészetekben. Ez kihatott a betűk szabadságára is. Nincs kötött formajellege, lényegében bármi ihlethette az ebbe tartozó betűket. Elsődleges funkciója a reklám volt, így érthető, hogy ezek mind rendre figyelemfelkeltő típusok voltak. Elmondhatjuk róluk, hogy az iparosodott világ monoton tipográfiai megoldásait hivatott a legkülönböző eszközök segítségével feldobni.

ABCDEFGHIJKLMNO
PQRSTUVWXYZÁÁÉÏÖ
ABCDEFGHIJKLMNO
PQRSTUVWXYZÁÁÉÏÖ&
1234567890(\$.!?)

15. ábra: *Desdemona*

A legismertebb szecessziós betűk közé tartoznak a pszichedelikus *Desdemona* variációk, a játékosabb *Benguiat* variánsok. Ez utóbbit különösen nehéz lenne besorolni akár melyik csoportba is, mivel oly sok változatott metszettek a nyomán.

A szecesszió hatásával napjainkban is találkozunk, hisz napjaink reklám betűi sok ihletet merítenek belőlük.

Konstruktivizmus

Az 1920-as évek környékén formálódó irányzat, mely igyekszik közelebb hozni a mérnöki precizitást és a művészi megformálást. A stílus először a Szovjetunióban és Németországban terjed, de később komoly követőkre lel közép Európában, többek között Magyarországon is. Geometria alapokra helyezi a betűk megalkotását, így reklám és kiemelő funkciókra alkalmas. Nem egy régi betűtípust újra alkottak a konstruktivizmus irány elvei mentén, mondván a régi elavult, és nem tükrözi a kor szellemét.

A betűk kialakítását tekintve egyértelműen látszik a XIX. századi ráhatás. A groteszk és egyiptienne betűk egész sora keletkezett a konstruktivizmus zászlaja alatt. A legismertebb talán a német iskola ihlette Bauhaus. Virágvölgyi Péter számítógépes tipográfiával foglalkozó művében még kiemeli a Variexet és a Triplexet mint reprezentánsa a konstruktivista betűknek.

A konstruktivizmus komoly ráhatást gyakorolt a későbbi betűtervekre. Az 1920-as évek egyik legjelentősebb fontja, mely szerintem mind máig az egyik legszebb, köszönhetően minimalizmusának a Futura. A Futura nem sorolható be egyértelműen a konstruktivizmus alá, de jelentős hatást gyakorolt Paul Renner 1927-ben kiadott groteszk betűjére. Érdekességképpen megjegyezhető, hogy a Futura betűkészlete az első font, amely túlnötte a Föld határait, ugyanis az amerikai kormány által a Holdon elhelyezett emléktábla szövege is ezzel a fonttal íródott.

Bauhaus

16. ábra: Bauhaus

Art Deco

Konstruktivista alapokon nyugvó irányzat, mely az Egyesült Államokban és Európa nyugati országaiban nyert nagyobb teret. A konstruktivizmusnál annyival többnek tekinthető az Art Deco, hogy a konstruktivista szemléletbe belecsempészi a szépség iránti vágyat, melyet nonfiguratív elemekkel próbál érvényre juttatni. Az Art Deco ezen elképzelései természetesen a betűk formavilágára is átragadtak.

Híres betűje a Bernhard és változatai, melyek jellegzetessége a felnyúló szárok már-már aránytalannak tűnő megnyújtása, valamint a talpak és egyébvégződés, különböző szögbe való beállítása, vagy esetlegesen történő meghajlítása.

Általánosságban kijelenthetjük, hogy az Art Deco ihlette betűk, már jobban funkcionálnak szöveg betűként, mint a konstruktivizmus készletei, de csak speciális tartalmú, hosszú folyamatos olvasásra szánt szövegeknél. Véleményem szerint, egy művészeti album esetében például a Bernhard betűk ritkaság számba menő formai megoldásai méltó megjelenítői lehetnek egy művészettel foglalkozó szövegnek.

ABCDEFGHIJKLMN
OPQRSTUVWXYZÀÅ
ÉËÏÏÏÜabcdefghijklmn
opqrstuvwxyzàåéïöü
&1234567890(\$%&.,!?)

17. ábra: Bernhard Modern

4.2. Misztótfalusi Kis Miklós

Szakedolgozatom záróakkordjaként a magyar tipográfia és betűmetszés legnagyobb alakjának szentelném az utolsó fejezetet, kinek munkássága és hazaszeretete nem csak minden magyarnak, de minden embernek jó példaként szolgálhat. Misztótfalusi munkásságáról számos forrás található, melyek hasznosnak bizonyultak a munkám során. [1, 2, 4, 7, 13, 14, 15]

Életének korai szakasza

1650-ben született Alsómisztótfalun. Szüleiről kevés információ áll rendelkezésünkre, ami viszont a forrásokból kirajzolódik, az, hogy szegény, de szorgos, tisztességes emberek voltak, akik minden tőlük telhetőt megtettek fiuk érdekében.

Tanulmányairól, már valamivel több forrásból vannak ismereteink melynek leghitelesebbje, a saját maga által írt Mentség.

Az elemi iskolát szülőfalujában végezte, ahol szorgalmának köszönhetően a falu lelkésze, név szerint Horthi István a pártfogásában vette. Tizenkét éves korában Nagybányára került köszönhetően pártfogójának, majd 1666-ban a nagyenyedi kollégium diákja lett, vélhetően továbbra is Horthi támogatásának köszönhetően. Itt tanulmányait jóformán előlről kezdte, mely valószínűsíthető, hogy a saját magával szemben támasztott magas elvárásoknak, a tökéletes tudás megszerzésének köszönhető. A Mentségben úgy ír magáról, mint jó képességű diák, sem mint szerényképességű, ki szorgalmával próbálja kompenzálni hiányosságait.

1670-ben, húszéves korában végezte el a négy középső osztályt és kezdte meg teológiai tanulmányait. Öt év elteltével a diáktársak hathatós közbenjárásával, megkapta a legmagasabb posztot az iskolában, amit diák viselhet, praeceptor lett, mely kinevezéshez a szorgalmon kívül megnyerő modora is társulhatott.

1677-ben, iskolái elvégzése után a Fogarasra került, mely nagyon jó állásnak volt tekinthető. Fogarason három évig tanított, majd 1680-ban egyházi vezetők indíttatására, útra kelt Hollandiába, hogy tudományok szerzése mellett, egy magyar nyelvű Biblia elkészítését kellett koordinálnia. Abban, hogy pont ő került e feladat kiválasztására vélhetően pártfogójának, Horthi Istvánnak is volt némi köze.

Hollandia

Hollandiába való megérkezése után, egyből hozzálátott munkájához. Először az Elzevirek híres nyomdáját keresi fel, hogy árajánlatot kérjen a Biblia elkészítésére. De mivel ezt túl drágának találja, úgy dönt, hogy tovább áll. Később a Blaeu család nyomdájában köt ki, ahol Willem Blaeu magához veszi Tótfalusit, hogy kitanítsa a tipográfia mesterségre, persze mindezt egy bizonyos félévente juttatott összegért cserébe.

Blaeunál a nyomdászat minden aspektusába betekintést nyert, így szorgalmának köszönhetően kitanulta a szedés, a nyomás, valamint a betűmetszést és a betűöntés tudományát is. Addig, amíg tanult meglehetősen szűkös körülmények között volt kénytelen élni, hisz az otthonról hozott pénzének jelentős hányadát emésztette fel a Blaeunek adott tandíj.

Tanuló ideje alatt már látszott, hogy a betűmetszés terén nagyon kiváló munkát végez, miután tényleg hasznos tagja lett a nyomdának, Blaeu már nem kérte a tandíjat, hanem maga fizetett Tótfalusinak a munkájáért.

Kisidő elteltével önállósította magát, hogy a saját nyomdájában nyomtassa ki az egyház által kért Bibliát. Ehhez kért ugyan támogatást otthonról, de a kívánt összeget az akkoriban sok gonddal küzdő erdélyi református egyház nem tudta állni. Tótfalusi nyomdája azonban igen felkapott lett, és sok megbízást kapott már Hollandián kívülről is. Megbízásai jöttek Angliából, Lengyelországból, Svédországból.

Miközben folytak a Biblia munkálatai, Tótfalusi pár Hollandiában tanuló magyar diák segítségével a Biblia szövegét is kitisztogatta, mely később azt eredményezte, hogy az egyház kérdőre vonta, miszerint a nyomdász meghamisítja a szent írást. Az amszterdami egyháztanács elé idézték, de később felmentették a vádak alól.

Tótfalusi nyomdája tovább virágzott, megrendelője volt például Arstil grúz fejedelem, aki számára készített grúz betűi elsők voltak a maguk nemében. Emellett nem kisebb ember volt a megbízója, mint maga a pápa, XI. Ince, aki annak ellenére Tótfalusit bízta meg munkájával, hogy a magyar tipográfusról köztudott volna a protestáns világnézete. Mindezek ellenére, és annak is, hogy Firenzében fontos állást kínált neki Cosimo Medici, ő úgy döntött, hogy az elkészült Aranyos Bibliáival, és nyomdai kellékeivel hazatér.

A hazafelé tartó út 1689-ben kezdődött, mely nem volt bonyodalmaktól mentes, de végül épségben hazaért. Miután magyar nyelvterületre ért, minden városban megpróbálta eladni, a

Bibliáit, melyek az akkori árakhoz képest nagyon olcsóknak számítottak, ugyanis Tótfalusi nem akart nyereszkedni a portékáin. Hamar be kellett látnia, hogy a népnek még ily jutányos áron sem tudja meg venni a nagy műgonddal készített Bibliákat.

Újra itthon

Hazatérve az egyház megkérte Tótfalusit, hogy vállalja el a kolozsvári nyomdák irányítását. Bár saját nyomdát akart, de elfogadta a felkérést azzal a feltétellel, ha az addig működő nyomdákat összevonhatja. Emellett helyiséget kért a nyomdához és lakást magának, de ezt csak bérbe kapott. Ilyen feltételek mellett kezdte meg működését a nyomdája 1694-ben.

Kezdetben minden jól ment, bár már ott gondok adódtak, hogy nem tetszett az addigi nyomdászoknak, hogy az általuk használt eszközöket Tótfalusi bírálta, betűiket beolvasztotta, és újakat metszett helyettük. Ezután következett egy másik probléma, mely Tótfalusi elhivatottsága váltott ki. Ugyanis nyelvtanilag helytelen szöveget nem volt hajlandó kiadni a kezei közül, aminek köszönhetően sok ellenséget szerzett magának, mivel sokan nem állhatták, hogy egy holmi nyomdász megmásítsa az írásukat. Végül odáig fajult a dolog, hogy már a hitvesét is pellengérré állították, mert túl jól öltözöttnek találták.

Misztótfalusi próbált ugyan védekezni, 1697-ben megírja az Apologia Bibliorum-ot, védőbeszéd gyanánt, de ezzel csak feltűzelte ellenségeit, és a megaláztatások csak még komolyabbak lettek.

A megaláztatások sora odavezetett, hogy lelkileg összetört, és 1702-ben meghalt, vélhetően agyvérzésben, de nyugodtan kijelenthetjük, hogy a megaláztatások vitték el.

Misztótfalusi emlékezete

Sajnálatos módon Misztótfalusi meghurcoltatásairól még több tíz oldalt lehetne írni. Én próbáltam röviden bemutatni életének e tragikus szakaszát, mivel sokkal fontosabb, hogy mik azok a munkái, amik naggyá tették ezt a kivételes tipográfust.

Legjelentősebb műve, egy a mindmáig elterjedt és kedvelt betűtípus, melynek sorsa szintén tragikus, ugyan is csak alig több mint félévszázada annak (1954), hogy fényderült arra, miszerint ez a minden tekintetben kiváló betű a hányattatott sorsú magyar betűmetsző műve. Ez a font Janson antikva néven vált híressé, így a továbbiakban is így hivatkozok rá.

ABCDEFGHIJKL
 MNOPQRSTUVWXYZ
 XYZabcdefghijklmnop
 opqrstuvwxyz&0123
 456789ÆÁÂÄÅÃÇ
 ÉÊËÈÏÎÏÑŒÓÔÖ
 ÒÕØÚÛÜÙÿæáâäå
 åãçéêëèfiíîïñœóôöò
 õøßúûüùÿıŁŸf\$çœ™
 ©®@ªº†‡§¶*!;?¿.,;:'"
 “”” ,,,...<><<>>()[]{|/_\
 ● ~ ^ o ~ u . v // # % % o = - + ~
 <> — — ^ / .

18. ábra: Janson (tótfalusi) antikva egyik mai változata

A betűkészlet történetéről azt kell tudni, hogy Misztótfalusi hazautazása előtt eladta ad-digi betűit fém alapanyagának. Ez a munkája nem került beöntésre, ugyan is egy Anton Janson nevű betűkereskedő megvette azt, így kapta utána a betűkészlet a Janson nevet.

5. Összefoglalás

A vállalt célkitűzésem kapcsán, miszerint egységes, átlátható képet próbálok adni a nyomtatott betűk világáról, különösen megfigyelve azok fejlődését, azt kell, hogy mondjam, részben sikeres volt. Igyekeztem nem elmerülni egy-egy téma, egy-egy korban, de azért a rendelkezésre álló kereteket tartalmasan, a lehető leghatékonyabban kitölteni.

Nagyon szerencsés vagyok, hogy sok képi anyagot találtam a témám anyagának illusztrálásához, amelyekből komoly szelektálást kellett végezni, hogy ne legyen túl hosszú a dolgozatom. Belegondolva, ha igazán részletesen akartam volna illusztrálni az anyagot, akkor dolgozatom anyaga könnyen a sokszorosára nőhetett volna. A képek szelektálása kapcsán meg kell említenem, hogy igyekeztem az internet kusza világából a leghitelesebb forrásokból beszerezni az illusztrációkat, azok, amik nem voltak biztosak, valamint más forrásokkal összevetve se nyertek igazolást, azok hitelességét el kellett vetnem.

Ugyanakkor, sok tekintetben hiányérzetem van. Több nagy tipográfus nevét még csak meg sem tudtam említeni, valamint a tartalom növekedésével Misztótfalusi Kis Miklós tárgyalására meglehetősen kevés hely jutott.

Látva a rendelkezésre álló anyagot több szakdolgozatnyi kutatást lehetne írni csak magáról Misztótfalusról, de említhetném még itt a számomra kedves Garamondot, vagy akár Bodonit.

Ezek után azt kell, hogy mondjam a hiányérzetem, mely kialakult, arra ösztönöz, hogy a jövőben, amennyiben az időm engedi persze, tovább bővítsem ezt az anyagot, nagyobb gondot fordítva a külföldi forrásokra, valamint az egyes tipográfiai mesterek életére.

Bár nem egy ilyen jellegű oldalt találunk az interneten, a tapasztalataim azt mondatják velem, hogy igazán jól kidolgozott, részletes, bátran következtetéseket felhozó oldal szinte egy sincs, jobb esetben is örülni kell, ha tartalmi tévedést nem talál benne az oldalátogató.

Összegzésem zárásául, csak annyit mondanék, hogy örülök a választott témámnak, mely a sok átvirrasztott éjszaka mellett, rengeteg ismerettel ajándékozott meg, és csak remélni me-rem, hogy a későbbiekben lesz elég erőm, időm és lehetőségem a téma folytatásához, mely megérdemli, hogy a lehető legrészletesebben mutassuk be az iránta fogékony embereknek.

6. Irodalomjegyzék

- [1] Tevan Andor: A könyv évezredes útja / Gondolat, Budapest, 1984
(<http://mek.niif.hu/01600/01650/>) (Letöltve: 2011-03-14)
- [2] Molnár József: Misztótfalusi Kis Miklós / Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- [3] Magyar Grafika szakmai tudástára, 2008-as tipográfiai diákkonferencia anyaga
<http://www.mgonline.hu/szakmai-tudastar>
- [4] Szabó László: Tipográfiai kalauz / Alexandra, Pécs, [s.a.]
- [5] Molnár István: A kiadványtervezés alapjai / Dialog Campus Kiadó, Budapest, 2007.
- [6] Virágvolgyi Péter: A tipográfia mestersége számítógéppel / Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- [7] Fritz Funke: Könyvismeret / Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- [8] Kner Imre: A könyv művészete / Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- [9] Wettl Ferenc – Mayer Gyula – Szabó Péter: Latex kézikönyv / Panem, Budapest, 2004.
- [10] David Jury: Mi az a tipográfia? / Scolar Kiadó, Budapest, 2007.
- [11] Pogány György – A magyar könyvgyűjtő kalauza / Kiss József Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- [12] Fülöp Géza: A könyvkultúra a könyvnyomtatás kézműipari időszakában / Nemzeti Tankvk.
,Budapest, 1998.
(<http://mek.oszk.hu/01600/01625/>) (Letöltve: 2011-03-14)
- [13] Várkonyi Nándor: Az írás és a könyv története / Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2001.
(<http://mek.oszk.hu/01600/01653/>) (Letöltve: 2011-03-14)
- [14] Dézsi Lajos: Misztótfalusi Kis Miklós / Arcanum, Budapest, 2003.
(<http://mek.oszk.hu/05600/05638/index.phtml#>)
- [15] Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig / Magyar Helikon, Budapest, 1959.
(<http://mek.niif.hu/01600/01601/html/index.htm>)
- [16] Szolnoki Ernő: Bibliográfiai lexikon / Vörösváry, Budapest, 1943.
(<http://mek.oszk.hu/08300/08342/08342.htm>)
- [17] Hargitai Henrik – Tipográfia (írás számítógéppel)
(http://szabadbolcseszlet.elte.hu/index.php?option=com_tananyag&task=showElements&id_tananyag=19)

7. Ábrajegyzék

1. ábra: A betű felépítése

Forrása: http://www.sese.hu/typoblog/typeworkshop/typeworkshop_2.html

Letöltve: 2011-03-08

2. ábra: Egy díszbetű

Forrás: <http://www.ffonts.net/Wild.html>

Letöltve: 2011-03-14

3. ábra: 42 soros Biblia

Forrás: <http://mek.niif.hu/01600/01650/html/fejez11.htm>

Letöltve: 2011-03-14

4. ábra: Jenson rotunda

Forrás: http://www.museumstuff.com/learn/topics/Nicolas_Jenson

Letöltve: 2011-03-14

5. ábra: Schwabacher

Forrás: <http://www.ffonts.net/>

Letöltve: 2011-03-14

6. ábra: Unger-féle fraktúr

Forrás: <http://www.identifont.com/show?HCH>

Letöltve: 2011-04-01

7. ábra: Walbaum-féle fraktúr

Forrás: <http://www.ffonts.net/>

Letöltve: 2011-04-01

8. ábra: Fraktúrok

Forrás: http://szabadbolcseszlet.elte.hu/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=342&tip=0

Letöltve: 2011-04-02

9. ábra: Jenson antikva

Forrás: <http://jmedia.media.h-da.de/mat/redaktionssysteme/16.html>

Letöltve: 2011-04-05

10. ábra: Bembo antikva

Forrás: <http://www.crestock.com/blog/icon-of-the-week/the-bembo-typeface-39.aspx>

Letöltve: 2011-04-05

11. ábra: Garamond antikvája

Forrás: <http://www.identifont.com/show?1NA>

Letöltve: 2011-04-06

12. ábra: Baskerville-féle antikva egy újabb változata

Forrás: <http://www.identifont.com/show?55U>

Letöltve: 2011-04-08

13. ábra: Didot-féle antikva

Forrás: <http://www.identifont.com/find?similar=Didot&q=Go>

Letöltve: 2011-04-08

14. ábra: Civilité

Forrás: <http://www.identifont.com/>

Letöltve: 2011-04-09

15. ábra: Desdemona

Forrás: <http://www.identifont.com/similar?LM0>

Letöltve: 2011-04-08

16. ábra: Bauhaus

Forrás: <http://www.ffonts.net/>

Letöltve: 2011-04-09

17. ábra: Bernhard

Forrás: <http://www.identifont.com/similar?3UT>

Letöltve: 2011-04-09

18. ábra: Janson (Tótfalusi) antikva egyik mai változata

Forrás: <http://epika.web.elte.hu/szerk/totfalusi.html>

Letöltve: 2011-04-09